

архітектурної спадщини України. – К.: НДІТІАМ, 2002. – 592 с.; Його ж. Архітектура 2-ї половини XVII – 70-х років XVIII ст. // Історія української архітектури / Ю. Асєєв, В. Вечерський, О. Годованюк та ін.; за ред. В. Тимофійєнка. – К.: Техніка, 2003. – 472 с.: іл. – С. 192-243; Його ж. Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України: Виявлення, дослідження, фіксація. – К.: Видавничий дім А.С.С., 2005. – 588 с.; Його ж. Фортеці й замки України. – К., 2011. – 664 с.

15. Вечерський В. Спадщина містобудування України: Теорія і практика історико-містобудівних пам'яткоохоронних досліджень населених місць. – К.: НДІТІАМ, 2003. – 560 с.; Його ж. Актуальні проблеми містобудівної охорони архітектурної спадщини // Українська академія мистецтва: Дослідницькі та науково-методичні праці. – Вип. 10. – К., 2003. – С. 31-36; Його ж. Актуальні проблеми нормативного й організаційного забезпечення збереження архітектурної та містобудівної спадщини України // Сучасні проблеми дослідження, реставрації та збереження культурної спадщини: Зб. наук. пр. з мистецтвознавства, архітектурознавства і культурології / Ін-т проблем сучасного мистецтва Акад. мистецтв України. – К.: Муз. Україна, 2004. – Вип. 1. – С. 47-64; Його ж. Сучасні проблеми методики містобудівної охорони нерухомої культурної спадщини // Теорія та історія архітектури й містобудування: Збірник наукових праць НДІТІАМ. – Вип. 6. – К.: НДІТІАМ, 2005. – С. 273-282; Його ж. До історії формування методики пам'яткоохоронних досліджень старовинних міст в Україні // Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень. – Вип. 2. – К.: АртЕк, 2006. – С. 214-242; Вечерський В., Бобровський Т. Порядок визначення та затвердження меж і режимів використання зон охорони пам'яток // Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень. – Вип. 5. – К.: Фенікс, 2010. – С. 275-284.

Вечерський В.В. Разработка научно-проектной документации по г. Сумы

Статья посвящена итогам разработки научно-проектной документации по г. Сумы в 2011 г. под руководством автора статьи. Тогда были скорректированы историко-архитектурный опорный план г. Сумы как составляющая нового генерального плана этого города. В составе этой работы заново определены границы и режимы использования территорий памятников, зон охраны памятников и впервые установлены границы и режимы использования исторических ареалов г. Сумы.

Ключевые слова: памятник, культурное наследие, зоны охраны памятников, исторические ареалы, научно-проектная документация, генеральный план города.

Vecherskyi V.V. Developing research and project documentation for the city of Sumy

This article is devoted to the results of developing research and project documentation for the city of Sumy in 2011 under the guidance of the author. Then it was adjusted historical and architectural baseline of Sumy as part of a new master plan for the city. As part of this re-defined limits and modes of land use sites, buffer zones and for the first time set limits and modes of use of historical areas of Sumy.

Key words: monument, cultural heritage, buffer zones, historical areas, historical and architectural baseline, master plan of the city.

13.02.2013 р.

УДК [712.253:069] (477)

О.В. Жукова

СТВОРЕННЯ АРХЕОПАРКІВ ЯК ЕЛЕМЕНТУ МУЗЕЙНОГО ЛАНДШАФТУ В УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ КУЛЬТУРНО-АРХЕОЛОГІЧНОГО ЦЕНТРУ «ПЕРЕСОПНИЦЯ»)

Розглянуто перспективи збагачення музейного ландшафту України за рахунок залучення археологічних пам'яток (городищ) до музейної мережі. Проаналізовано особливості створення та діяльності рідкісного для вітчизняного музейництва типу музеїв – археопарків на прикладі культурно-археологічного центру «Пересопниця».

Ключові слова: музейний ландшафт, археологічна пам'ятка, музеєфікація, Пересопниця, археопарк, реконструкція історичного середовища, тематико-експозиційний комплекс.

Сучасний музейний ландшафт України формується не лише за допомогою колекційних музеїв, але й завдяки залученню до музейної сфери нерухомих пам'яток історії та культури, вагоме місце серед яких займають археологічні об'єкти. Певний досвід різних варіантів музеєфікації археологічної спадщини в Україні на сьогодні вже напрацьований. На основі археологічних пам'яток здебільшого створені заповідники, в яких проводиться деяка робота з музеєфікації археологічних об'єктів, що носить досить фрагментарний характер.

Одним з найбільш значущих видів археологічної спадщини в Україні є городища, стан збереження та рівень музеєфікації яких далекий від задовільного. Стан археологічних залишків, обумовлений комплексом причин, робить пам'ятку складною для «прочитання» неспеціалістами. Тож одне з основних завдань музеєфікації – адаптація і передача наукової інформації відвідувачам різних рівнів підготовленості. Нерозривно пов'язане з ним завдання забезпечення збереженості як законсервованих об'єктів, так і тих, що перебувають у складі культурного шару. На городищах практично повністю відсутня можливість експонування справжніх історичних об'єктів (крім самого майданчику городища, валу й рову). Але й ці залишки становлять інтерес переважно для вузького кола фахівців і абсолютно неінформативні (та й не презентабельні) для простого відвідувача.

Тож при музеєфікації такого роду пам'яток науковці стикаються з багатьма труднощами, зумовленими низькими можливостями для їх музеєфікації. Наслідуючи досвід закордонних колег, музейно-пам'яткоохоронна справа поступово звертається до такого методу музеєфікації археологічної спадщини, як створення археологічних скансенів всіх типів. В сучасній європейській пам'яткоохоронній практиці презентація багатьох археологічних об'єктів відбувається шляхом створення різноманітних музейних парків. Моделювання історії та культури музейними засобами сприяє розробці нових типів музеїв, які здатні збагатити вітчизняний музейний ландшафт.

Центральна споруда культурно-археологічного центру, в якій розміщено Музей Першокниги

Зонування території культурно-археологічного центру «Пересопниця»

У вітчизняній та європейській практиці музеєфікації археологічних пам'яток наукові засади збереження та експонування археологічних об'єктів змінювалися в залежності від розвитку музеєзнавства та пам'яткознавства. Наукові концепції зі створення археологічних скансенів всіх видів починають виникати лише у другій половині ХХ ст. На сьогодні вже існує достатня кількість публікацій та досліджень, що дозволяють ознайомитися з науковими засадами організації археопарків, розглянути загальну методичку їх створення.

Принципи музеєфікації археологічних об'єктів розглянуті в роботах О.М. Титової [14], В.І. Ключко [9], В.М. Кімеєва [8]. Наукові засади створення та функціонування археопарків досліджують М.О. Горбачев [2], А.М. Дробишев [3], С.Ю. Каменський [5], Д.В. Кепін [13]. Значна кількість робіт розкриває зарубіжний та вітчизняний досвід музеєфікації археологічної спадщини: М.І. Гарбер [1], А.В. Загорулько [4], М.Є. Каулен [6], Д.В. Кепін [7], О.М. Медведь [10].

Таким чином, з одного боку існує достатня кількість матеріалу по музеєфікації археологічної спадщини, з іншого – практично не вивчається досвід створення вітчизняних археопарків

в контексті збереження конкретного виду археологічної спадщини та розширення музейної мережі. Дослідження створення та діяльності окремих музеїв – археопарків в українських реаліях здатні збагатити досвідом сучасну музейно-пам'яткоохоронну справу.

Тож метою статті є дослідження можливостей розвитку музейного ландшафту України за рахунок залучення археологічних об'єктів, музеєфікованих методом створення археопарків (на основі аналізу створення та діяльності культурно-археологічного центру «Пересопниця»).

На сучасному етапі розвитку музеєзнавства та пам'яткознавства існують різні підходи до музеєфікації археологічних пам'яток [5, 11]. Це, у свою чергу, обумовлює створення нових наукових концепцій з організації різних типів археологічних музеїв просто неба, в тому числі й такого рідкісного для вітчизняного музейництва типу, як археопарк [14, 21]. Одним з прикладів може слугувати культурно-археологічний комплекс «Пересопниця», створений 2011 р. в с. Пересопниця як відділ Рівненського обласного краєзнавчого музею.

Записемними джерелами виділяються два періоди, коли Пересопниця відіграла помітну роль в історії України. Про перший період розповідають літописи. Він датується ХІ-ХІІІ ст. У цей час Пересопниця була одним з двох головних міст Погориння, центром удільного князівства. Літописи повідомляють, що в середині ХІІ ст. місто мало надійні укріплення. Княже місто, як і багато інших волинських міст, було зруйноване монголо-татарами у ХІІІ ст. під час походу військ Батия на захід [12, 50].

З православним монастирем Різдва Пречистої Богородиці пов'язаний другий період історії Пересопниці, який відноситься до литовсько-польської доби другої половини ХV – початку ХVІІ ст. В цей час село Пересопниця було відоме перш за все завдяки розташованому тут монастирю, в якому протягом 1557-1561 рр. було створено видатну пам'ятку української ренесансної культури – Пересопницьке Євангеліє. Над текстом Пересопницького Євангелія працювали пересопницький архімандрит Григорій та писець Михайло Василевич із Сянока, про що є свідчення у самому рукописі [11, 8]. Це не лише один із найвідоміших європейських перекладів Святого Письма ХVІ ст. рідною мовою, шедевр рукописного мистецтва, за красою й багатством оформлення якому немає рівних, а й символ державності, адже на книзі приймають урочисту присягу президенти України [11, 5].

Однак, після Брестської унії для православної церкви настали складні часи й православний Пересопницький монастир в 1630 р. був переданий у вічне володіння Клеванській єзуїтській колегії. Згодом монастирські будівлі були розібрані. В наш час в Пересопниці не збереглося жодних слідів, які б вказували на розташування монастиря. Не

*Кам'яний хрест над похованнями XII-XIII ст.
в урочищі Пастівник*

знаходиться прив'язка монастиря до місцевості і в інвентарі 1600 р., тому існує кілька версій про його можливе місцезнаходження [12, 51].

На сьогодні про багату історію Пересопниці свідчить лише величезне городище з рештками земляних укріплень княжої фортеці. Археологічні знахідки на цій території дозволяють стверджувати, що Пересопницьке городище у XII – XIII ст. було ядром княжого міста і його дитинцем. На північній окраїні села знаходиться урочище Пастівник, вивчення пам'яток якого розпочалося ще у XIX ст. Тут було нараховано понад 170 курганів. До нашого часу курганні могильники повністю зруйновані [12, 52].

Наразі вали і рови, що оточували городище, так само як і його поверхня, розорані під посіви і забудовані селянськими хатами. Найкраще вал зберігся із західної, в давнину – легкодоступної, сторони. Від пам'яток литовської доби, в тому числі й Пересопницького монастиря, не залишилося й сліду [12, 52]. Єдиною архітектурною пам'яткою на території села є дерев'яна Миколаївська церква, споруджена в XIX в. на місці більш давнього храму.

До проведення всеукраїнського святкування 450-річчя Пересопницького Євангелія 29 серпня 2011 р. на базі цих пам'яток було створено культурно-археологічний центр «Пересопниця» [15, 5]. Центр демонструє один з небагатьох прикладів музеєфікації археологічної спадщини шляхом створення археопарку на території України.

В концепції культурно-археологічного центру втілена ідея одночасного збереження, популяризації та візуалізації археологічної спадщини, яка представляє два визначні періоди в історії Пересопниці. Центр використовує різноманітні засоби відображення історико-культурної інформації, характерні для середовищних музеїв. Завітавши сюди, відвідувачі можуть ознайомитися із побутом мешканців княжого міста періоду XII-XIII століть. Концепцією музейного центру передбачено облаштування цілого ряду давньоруських майстерень, що дасть змогу відвідувачам ознайомитися з життям ремісників

Дерев'яна Миколаївська церква XIX ст.

Реконструкція фрагменту укріплення городища XII-XIII ст. епохи Давньої Русі [15, 6].

Особливістю археопарку є відсутність сформованих предметних фондів на час свого відкриття. Фонди постійно поповнюються за рахунок предметів, знайдених під час наукових досліджень на території пам'ятки, в залежності від наступного об'єму проведених робіт. Така специфіка постійно продукує наукову діяльність, – саме через проведення досліджень вивчається сама пам'ятка та поповнюються фонди музею, створеного на її основі. Тому в археологічних парках існують постійно діючі археологічні експедиції [3, 264].

З метою забезпечення безперервності археологічних досліджень як основного джерела інформації з історії Пересопниці та її околиць, в центрі запланована постійно діюча археологічна експедиція. У розкопках зможуть брати участь не лише археологи, а й відвідувачі. Всі знайдені предмети поступають до музею культурно-археологічного центру. Така практика дозволяє не лише постійно поповнювати фонди, а й формувати тематику нових виставок. Якщо в колекційних музеях тематика виставок залежить від наявності предметів, які вже знаходяться в фондах, то в археопарку тематика виставок залежить від результатів проведених археологічних досліджень [13, 57].

Організація території культурно-археологічного центру «Пересопниця» об'єднує

*Реконструкція обійстя
заможного жителя Пересопниці XII ст.*

музейні будівлі, збережені історико-культурні об'єкти та групи відтворених пам'яток, що характерно для музейних парків.

Символом музею є тривінева архітектурна споруда з оглядовими майданчиками, що нагадує храм. Автор проекту архітектор В. Ковальчук створив своєрідний музей-пантеон, що архітектурно нагадує свічку, тризуб або відкрите Євангеліє. Тут розміщені Музей Першокниги, присвячений історії створення Пересопницького Євангелія, а також конференц-зал, бібліотеки, фондосховище і кімнати для археологів. Над входом до будівлі височіють скульптури авторів Першокниги – пересопницького архімандрита Григорія та ченця Михайла Василевича.

До складу «Пересопниці» входить й дерев'яна Миколаївська церква, розташована в західній частині давньоруського городища. Вона споруджена в XIX ст. на місці більш давнього храму, що існував ще за часів розквіту Пересопницького монастиря Різдва Богородиці в XVI ст. Побутує думка, що цей монастир у XIII ст. заснував князь Мстислав Німий, який володарював у Пересопниці 30 років. За однією з версій, Миколаївська церква розташована на тому місці, де знаходився Пересопницький монастир, адже саме тут науковці виявили залишки фундаменту невідомої споруди [11, 10].

Однією з пам'яток княжої Пересопниці є кам'яний хрест. Він знаходиться в урочищі Пастівник. Під час археологічних досліджень тут виявили рідкісні поховання з кам'яними надмогильними плитами XII – XIII ст. Науковці припускають, що тут спочивають місцеві мешканці, які полягли у 1223 р. під час битви з монголо-татарами на річці Калка [11, 10].

Неабиякої виразності в археопарках набирає експозиційна діяльність, спрямована на перетворення археологічних пам'яток в об'єкти музейного показу [2, 94]. На території «Пересопниці» експозиційна діяльність реалізується у відтворенні елементів давньоруського міста під виглядом експозиційного комплексу просто неба «Княже місто». Ідея «Княжого міста» – показати побут та устрій життя жителів

княжої Пересопниці за допомогою реконструкції, виконаної на основі наукових даних. «Княже місто» складається з реконструкції фортифікаційної споруди XII-XIII ст. та муляжу садиби XII ст.

Муляж фрагменту укріплення городища демонструє зрубну стіну – елемент захисної споруди княжої Пересопниці. Муляж садиби XII ст. – це обійстя заможного жителя Пересопниці. У садибі можна глянути, як жили наші предки півтисячоліття тому. На обійсті є дві господарські будівлі та місце для зберігання сіна.

Популяризація історико-культурної спадщини Пересопниці відбувається й за допомогою новітніх форм музейних комунікацій. В першу чергу це фестивалі, які культурно-археологічний центр «Пересопниця» проводить двічі на рік: взимку – це слов'янський фестиваль «Коляда», влітку відбувається археологічний Grand-фестиваль «Русь пересопницька». Новітні форми комунікації направлені на зацікавлення відвідувачів історико-культурною спадщиною України. Реалізація інтерактивних заходів дозволяє, з одного боку, транслювати інформацію від минулих епох до сучасного суспільства, а з іншого – заохочувати громадян України до вивчення своєї історії, їх ознайомлення з культурним надбанням.

Музеефікація археологічних пам'яток шляхом створення археопарків сприяє їх перетворенню на туристичні об'єкти. Завдяки створенню археолого-культурного центру було благоустроєно навколишні території, а «Пересопниця» ввійшла до багатьох туристичних маршрутів.

Практика створення археопарків пропонує широкий вибір методів для надання пам'ятці властивостей саморозкриття, завдяки яким городище може сприйматися не як дещо невідоме, а як реально існуюче поселення, з життям і роллю в історії якого можна ознайомитися на місці знаходження пам'ятки [8, 66].

Дослідження не лише закордонної практики створення та функціонування археопарків, а й вітчизняної, адаптованої до сучасних українських реалій, збагачує практичним досвідом музейно-пам'яткоохоронну справу України, сприяє ефективній музеефікації археологічних пам'яток, що якісно впливає на розвиток музейного ландшафту.

Посилання

1. Гарбер М.И. Из опыта музеефикации памятников археологии за рубежом // Вопросы охраны, реставрации и пропаганды памятников истории и культуры. – Москва, 1982. – С. 117-118.
2. Горбачев М.А. Реконструкция как метод музеефикации объектов археологического наследия: история и современное состояние // Проблемы сохранения и музеефикации памятников историко-культурного наследия в природной среде. – Кемерово, 2001. – С. 93-96.
3. Дробышев А. Н. Музейный парк как форма презентации археологического наследия. – Тюмень, 2011. – 289 с.
4. Загоруйко А.В., Гусев С.В. Зарубежный опыт в организации изучения и сохранения археологического наследия: Общий обзор // Археологический фактор в планировочной

организации территории. – Москва, 1996. – С. 264-277.

5. Каменский С.Ю. Актуализация археологического наследия в современных социально-культурных формах. – Екатеринбург, 2009. – 26 с.

6. Каулен М. Е. Музеефикация историко-культурного наследия России. – М.: Этерна, 2012. – 432 с.

7. Кепін Д. В. Зарубіжний досвід популяризації пам'яток археології та його використання для потреб туризму в Україні // Туристично-краєзнавчі дослідження. Випуск 2. – К.: ЧП Кармаліта, 1999. – С. 540-549.

8. Кимеев В.М. Опыт музеефикации средневекового культурного городища в экомузее «Тюльберский городок» // Проблемы сохранения и музеефикации памятников историко-культурного наследия в природной среде. – Кемерово, 2001. – С. 64-66.

9. Ключко В. Проблемы охраны памятников археологической спадщини в Україні // Праці Науково-дослідного інституту пам'яток охоронних досліджень. Випуск 2. – Київ, АртЕк, 2006. – С. 68-78.

10. Медведь А.Н. Музеефикация памятников археологии в России. – Москва, 2004. – 80 с.

11. Прищепя Б.А. Пересопниці в історії Волині та України // Пересопницьке Євангеліє – видатна пам'ятка української національної культури: матеріали Всеукр. міждисциплінарної конф., присвяченої 450-річчю написання Пересопницького Євангелія / упоряд. П.М. Кралюк. – Ізяслав-Острогож, 2011. – С. 4-11.

12. Терський С.В., Терський В.С. Літописна Пересопниця, або Призабуте місто над Стублою // Родовід. Наук. записки до історії культури України: дослідження; архівні матеріали; публіцистика. – 1994. – № 7. – С. 47-53.

13. Титова О., Кепін Д. Принципи організації «археопарків» // Вісник Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. – 2000. – № 1. – С. 55-62.

14. Титова О.М. Використання пам'яток археології у туристичних маршрутах (науково-методичні і практичні рекомендації) // Вісник УТОШК. – 1992. – № 5. – С. 19-34.

15. Тризуб, свічка та розкрита книга // Україна молода. – 11 вересня 2011. – № 38-39. – С. 5-7.

Жукова Е.В. Создание археопарков как элемента музейного ландшафта в Украине (на примере культурно-археологического центра «Пересопница»)

Рассмотрены перспективы обогащения музейного ландшафта Украины за счет включения археологических памятников (городищ) в музейную сеть. Проанализированы особенности создания и деятельности редкостного для отечественного музейного дела типа музеев – археопарков на примере культурно-археологического центра «Пересопница».

Ключевые слова: музейный ландшафт, памятник археологии, музеефикация, Пересопница, археопарк, реконструкция исторической среды, тематико-экспозиционный комплекс.

Zhukova O.V. The creation of archeoparks as part of the museum landscape in Ukraine (by the example of cultural and archaeological center «Peresopnytsa»)

The prospects for the enrichment of the museum landscape of Ukraine due to the inclusion of archaeological sites (settlements) in the museum network. The features of the establishment and operation of a rare type of national museum of museums – archeoparks by the example of cultural and archaeological center «Peresopnytsa».

Key words: museum landscape, monument of archaeological, museumfication, Peresopnytsa, archeopark, reconstruction of the historic environment, subject and exposition complex.

15.03.2013 р.

УДК [911.375.631:904.4](477.25)

В.В. Янченко

РЕКОНСТРУКЦІЯ ДИТИНЦЯ ДАВНЬОРУСЬКОГО КИЄВА. ДОСВІД ПАРКА «КИЇВСЬКА РУСЬ»

У статті розглядається історична реконструкція дитинця давньоруського Києва. Джерелознавчою базою дослідження слугували не тільки матеріали археологічних розвідок, але й писемні свідчення літописів, картографічні матеріали, активно використовувалися загальноєвропейські аналоги. Детально вивчені основні елементи містоутворюючої системи: 1. Вали, рови та наземні дерев'яні конструкції – «заборол»; 2. Компоненти вуличної системи – типи вуличних мостових; 3. Жилий інтер'єр киян – розташування основних категорій меблів – ліжка, лави, скрині, столи; 4. Рослиність давнього міста – дерева, куці, трави, овочі і квіти, які росли в давньому Києві. Ретельний аналіз згаданих джерел дозволив автору започаткувати реконструкцію давньоруських фортифікаційних укріплень у реальному масштабі.

Ключові слова: історична реконструкція, фортифікація, вулиця системи, інтер'єр житла, рослинність.

Проект Парк «Київська Русь» (надалі ПКР) виник у 2005 році. Мета цього проекту – створення з максимальною історичною достовірністю культурного і архітектурного образу дитинця Києва Х-ХІІІ ст. у масштабі 1:1 і відтворення атмосфери Київської Русі. Проект реалізується як будівництво дитинця Києва («місто Володимира») в його історичних розмірах та історичному оточенні, а саме будівель і споруд, що існували в V-ХІІІ ст.: оборонних укріплень, князівських палаців, Десятинної церкви, ротонди, грідниці тощо. Реконструкція відбувається на основі даних сучасної науки з урахуванням історичних, етнографічних й археологічних даних. Масштабність проекту не змінює принципової точки зору про абсолютну науковість проекту. При робочій групі, яка працює над проектом, заснований історичний клуб, до складу якого входять провідні спеціалісти слов'яно-руської археології України та Росії. Він гарантує академічну науковість висновків щодо запланованих реконструкцій. У перші роки існування ПКР був створений та затверджений Національною Академією Наук України генеральний план дитинця Давнього Києва. Ця схема максимально наближена до загальновідомих контурів історичних реконструкцій Києва, виконаних О. Тихоновичем та М. Ткаченком [7], П. Толочком [8], С. Кілієвич [2] та іншими.

У даній статті ми змалюємо вибірково етапи реконструкції, які представляють основні напрямки робіт.

1. Фортифікація. Відтворена традиційна оборонна лінія для давньоруських міст, яка складалася з рову, валу і заборол.

Вал і рів розділяються на зовнішній і внутрішній. Зовнішній вал маркує оборонну лінію, яка оточує «град Володимира» по периметру дитинця завдовжки